

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ГОЛОД 1932 – 1933 років (за матеріалами Міністерства східних окупованих територій гітлерівської Німеччини)

У статті висвітлюються деякі аспекти соціальної історії етнічних німців у роки голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні. На прикладі розгляду німецьких колоній півдня України автор просліджує долі тисяч німецьких родин, котрі опинилися у вирі трагічних подій того часу.

Im Artikel werden einige Aspekte der sozialen Geschichte der ethnischen Deutschen in den Jahren des Hungers in der Ukraine beleuchtet. Nach dem Vorbild der Betrachtung der deutschen Kolonien im Süden der Ukraine verfolgt der Autor die Schicksale tausender deutscher Familien, die im Wirbel der tragischen Ereignisse jener Zeit geraten sind.

Дослідження трагічних подій голодомору в Україні привертає останнім часом дедалі більшу увагу науковців. Це стало можливим завдяки кардинальним змінам у нашому суспільстві, пов'язаних з крахом комуністичної тоталітарної системи, розпадом СРСР, виникненням незалежної Української держави, що зумовило нову ідейно-політичну й духовну ситуацію в країні, викликало потребу висвітлення замовчуваних до останнього часу трагічних сторінок в історії України.

Історики різних країн неодноразово зверталися до теми голодомору 1933 р. в Україні. Разом з тим соціальна історія німців, які традиційно проживали на теренах України, зокрема у південній її частині, стала об'єктом спеціальних наукових досліджень вітчизняних істориків лише з початку 90-х років ХХ ст. На широкому тематичному й хронологічному фоні історії німецької національної меншини в Україні доля етнічних німців у роки голодомору висвітлена неповно, лише окремими штрихами ¹.

Демографічні й економічні наслідки, пов'язані з голодомором 1932 – 33 рр., певною мірою цікавили й продовжують цікавити німецьких істориків, передусім з точки зору долі етнічних німців України під час насильницької колективізації в СРСР. Так, Майр Бухсвайлер у праці "Фольксдойче України напередодні та на початку Другої світової війни" описує активну діяльність різноманітних німецьких товариств допомоги своїм голодуючим співвітчизникам ². Він також висвітлює позицію Третього Рейху щодо етнічних німців УСРР у 1933 р. Книга іншого німецького історика Р.Х. Вальта "Викинуті на берег морем всесвітньої історії: російські німці між Сталіним та Гітлером" висвітлює ставлення до етнічних німців СРСР як з боку радянської системи, так і нацистського режиму не тільки в роки війни, а ще до початку воєнного зіткнення між ними ³. Дослідження Інгеборга Фляйшхауера "Третій Рейх і німці в Радянському Союзі" демонструє широкий спектр взаємозалежних історичних умов та подій, з якими була пов'язана доля німецького населення СРСР у 30 – 40-х роках. Цікавим є те, що сам Фляйшхауер планував свою книгу як глобальне дослідження становища етнічних німців усього Сходу Європи воєнного та довоєнного періодів ⁴.

Не применшуючи досягнень вітчизняних і зарубіжних вчених у пошуках та відтворенні історичної правди щодо трагічних подій голодомору 1932 – 33 рр., слід зауважити, що ця тема потребує подальшого дослідження. Для більш повного та об'єктивного висвітлення проблеми голодомору в Україні історикам слід продовжувати пошук джерел, їх дослідження

та реконструкцію на цій основі історичної правди. В цьому плані досить цінним та продуктивним є звернення до документів німецького окупаційного режиму в Україні, які містять значний обсяг інформації про втрати етнічних німців, що проживали на території Радянської України, від голодомору та політичних репресій.

Справа в тому, що нацистська верхівка у здійсненні своїх планів “освоєння” завойованого східного простору та створення “нового порядку” на окупованих територіях значну увагу надавала так званим “фольксдойче”. Це – етнічні німці, які внаслідок різноманітних міграційних процесів уже протягом декількох століть проживали на території Східної Європи, зокрема в Україні. Нацисти розглядали їх як своїх співвітчизників, хоча й другого сорту, та намагалися використати їх як активних помічників у здійсненні своєї окупаційної політики. Тому вони активно вели пошук, накопичували і систематизували інформацію про демографічну, соціально-економічну й культурну ситуацію у місцевих німецьких поселеннях. Особлива увага при цьому зверталася на втрати етнічних німців від голодомору та політичних репресій, спричинених радянською владою в Україні, зокрема у її південних регіонах, де німецька етнічна меншина була особливо численною.

Емпіричний матеріал стосовно стану німецьких колоній України часів окупації та у довоєнний час збирався так званими “спеціальними командами” організації СС. Завдяки діяльності цих груп і створювалися статистичні документи, які містять дані про втрати німецького населення України від голоду 1932 – 1933 рр.

Окремо слід зупинитися на так званій зондеркоманді під командуванням доктора К. Штумппа і на зондеркоманді “R”. Підрозділ Штумппа розпочав свою діяльність у рамках армійського управління Групи армій “Південь”. Офіційно ця одиниця була утворена 7 листопада 1941 р. До складу зондеркоманди входило близько 50 чол., ядро склали німці, які народилися в Росії чи в Україні. За словами самого Штумппа, завданням його групи було дослідження німецьких колоній у західній частині Радянського Союзу⁵. Центр зондеркоманди знаходився у Дніпропетровську, а до регіону її діяльності входив увесь Рейхскомісаріат “Україна”, а також і землі “Транснїстрії”. Основним видом діяльності команди було складення відповідної звітної документації про соціально-демографічний, економічний та освітньо-культурний стан німецьких колоній, а також пов’язана з нею адміністративна робота. 31 грудня 1942 р. зондеркоманду Штумппа було розформовано, а її співробітники були включені до складу інших спеціальних підрозділів.

“Бюро доктора Карла Штумппа” залишило по собі численну джерельну базу, до якої входять не лише різноманітні звіти, характеристики наявного німецького населення нашої країни, а й карти розташування німецьких поселень: ті, що збереглися на 1941 р. та ті, що вже зникли на той час (це були в основному хутори, ліквідовані під час колективізації).

Сам Карл Штумпп (12.05.1896 – 20.01.1982) походив із родини німецьких колоністів із місцевості поблизу Одеси. У 1918 р. емігрував до Румунії. Отримавши науковий ступінь доктора наук, він у 1933 р. залишається в Німеччині, де у Штутгарті займається дослідженням історії українських німців. Після закінчення Другої світової війни продовжував свої дослідження і був відомий як автор багатьох історичних, народознавчих, генеалогічних та культурознавчих робіт про німців Росії⁶.

Поряд із командою Карла Штумппа діяла зондеркоманда “R” (SkR), яка також була структурною одиницею в межах Управління по зв’язку з етнічними німцями. Г. Гімлер зобов’язав цю групу вести облік “фольксдойче” СРСР. Службовці SkR, а їх нараховувалося близько 160 чол., були, як правило, людьми із СС. Основним районом діяльності SkR на чолі з бригаденфюрером СС Х. Хоффмаєром був саме Південь України, особливо Одещина. Штаб відділу знаходився у Ландау (“Транснїстрія”). Філіали SkR були у Хальбштадті та Нікополі⁷.

Слід відзначити, що органи німецької окупаційної влади досить педантично і скрупульозно підходили до своєї справи. В результаті такої діяльності були зібрані досить цінні й цікаві для істориків матеріали: звіти про склад і структуру німецьких поселень (“Dorfberichte”), розгорнуті списки родин німецьких колоністів (“Einwohnerliste”) і окремо списки померлих від голоду, депортованих та репресованих (“Verhungertenliste”, “Verbanntenliste” й “Verschlepptenliste”). Частина цих документів у роки Другої світової війни потрапила до Радянського Союзу і зараз зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, насамперед у “фонді Розенберга” (документи Міністерства східних окупованих територій)

№ 3676⁸. Інша ж частина цих “звітів” опинилася в руках західних союзників і пізніше осіла в бібліотеці Конгресу США.

Згадуваний уже німецький історик Р.Х. Вальт дослідив ті матеріали, які зберігаються у США, і на їх основі зробив широкі узагальнення відносно кількісного складу населення німецьких колоній, демографічної ситуації в них (як-то: кількість німецьких сімей, число неповних родин тощо), а також освітньо-мовного та релігійного становища. Однак дослідження демографічних втрат німецького населення від голодомору 1932 – 1933 рр. не ставилося Р.Х. Вальтом за мету, а тому узагальнений ним фактологічний матеріал, який він приводить (“Померлі від голоду німці з 1917 по 1941 рр.”), на жаль, не може дати читачам достатньо точну кількісну оцінку втрат етнічних німців України від голодомору 1932 – 33 рр., оскільки він викладається у сумарній формі втрат від голодоморів 1921 – 23 і 1932 – 33 рр. разом⁹. До того ж у його розпорядженні й не було всього масиву емпіричних даних, оскільки, як ми вже вказували, інша частина цих матеріалів знаходиться в Україні. Безпосередній же аналіз цих джерел з “фонду Розенберга” ЦДАВОВУ, які хоча і не відображають усі регіони компактного проживання етнічних німців на території Південної України, все ж дозволяє зробити деякі кількісні оцінки втрат від голодомору німецької національної меншини в регіональному та місцевому вимірах.

Розглядаючи долю німецької етнічної меншини Півдня України під час трагічних подій 1932 – 1933 рр., слід звернути увагу на загальну чисельність цієї меншини та основні регіони її компактного проживання в рамках тогочасного адміністративно-територіального поділу УСРР. Згідно з даними перепису 1926 р. в УСРР із 29 млн. чол. населення етнічних німців нараховувалося 392,6 тис. (1,36% населення), що становило 40% всіх німців СРСР¹⁰. На 1931 р. в Україні налічувалося 7 німецьких національних територіально-адміністративних районів: Пулинський, Високопільський, Люксембурзький, Карл-Лібкнехтівський, Молочанський, Спартаківський, Зельцький. Також існували 2 селищні та 252 сільські німецькі національні ради¹¹.

Географії розселення етнічних німців в УСРР 30-х років притаманне зосередження німців в окремих районах з щільним розташуванням поселень. Що стосується Півдня України, то він традиційно відзначався національною різноманітністю. Тут ще з кінця XVIII ст. з’явився цілий ряд німецьких поселень. На Одещині, Херсонщині, Миколаївщині зустрічалося досить багато німецьких топонімів – Йоханненсталь, Глюксталь, Шельц, Зофінталь і т.п. Цікаво, що багато назв німецьких сіл були переключенням їх колишніх слов’яномовних найменувань, як наприклад, Аннет чи Альт-Шведендорф (Старошведське), а деякі навіть за гітлерівської окупації зберегли ідейно забарвлені назви – Карл Лібкнехт тощо.

На Дніпропетровщині та Запоріжжі німці тяжіли до великих міст: Дніпропетровськ (1992 чол.), Синельникове (570 чол.), а також до компактних поселень на західному березі Дніпра (Хортичина), де винятково німецькі селища – Адельшейне (421 німець), Францфельд (630 німців), Нойєнбург (381 німець), Блюменгарт (273 німці) та ін. межували з населеними пунктами зі змішаним національним складом (Морозово, власне Хортиця)¹².

Якщо на Волині, Поліссі та Київщині німецькі колонії, здебільшого мали тип невеликих сіл, які розташовувалися на близькій відстані одне від одного, то на Півдні, зокрема на Одещині, знаходилися величезні німецькі селища, наприклад Рорбах, де у 1941 р. проживало 2480 німців, Шельц (2670 німців) чи Кандель (3491 німець)¹³. Деякі селища на Херсонщині з’являлися вже в період окупації, такі як Хагендорф (1942 р. – 212 німців), інші брали свої витoki ще з XIX ст. (Шлангендорф на Бериславщині був заснований у 1864 р.)¹⁴.

На 1931 р. на Одещині, Миколаївщині, Херсонщині та Запоріжжі проживало вже 206 тис. німців, а на Дніпропетровщині їх було 45 тис.¹⁵ Разом це становить 251 тис. німецького населення. Чисельність же німців степової України на 1942 р. зафіксував перепис нацистської адміністрації: у генералбецірку Миколаїв (Миколаївська та частина Одеської обл.) – 28 тис. німців, у генералбецірку Таврія (південь Херсонської та Запорізької обл.) – всього-на-всього 6 тис. німців та на території генералбецірку Дніпропетровськ (Дніпропетровська та північна частина Запорізької обл.) – 72 тис. етнічних німців¹⁶. Разом це становить 106 тис. чол.

Можна зробити висновок, що за 30-ті – поч. 40-х років населення Півдня України скоротилося на 130 – 140 тис. “фольксдойче”.

У населених пунктах Дніпропетровської та Запорізької обл., які мають архівну статистику щодо втрат німців від сталінського режиму в 30-х рр., мешкали на початок Великої Вітчизняної

війни близько 27 тис. етнічних німців¹⁷. Від голоду в цих селищах та містах померло щонайменше 800 “фольксдойче”¹⁸. Точну цифру німецьких втрат тут встановити дуже важко з двох причин.

По-перше, багато населених пунктів, насамперед міст Дніпропетровщини, просто не мають даних про голодні смерті, а лише мають дані про чисельність німецьких поселенців у другій половині 30-х – початку 40-х рр., виведені нацистськими дослідниками окупаційного періоду. Іноді зазначається число “0” щодо втрат від голоду. До цих населених пунктів належать Дніпропетровськ (1992 німці проживали на 1941 р.), Біллерсфельд та Йозефсталь (554 німці), Рибальськ (469 німців); у Синельниківському районі Маєрхоф (або Хутір Землероб) (225 німців), Еттингерфельд (або Ніколаєвка) (372 німці), Ріллмансталь (785 німців); у П’ятихатківському районі Фрайлебен (89 німців), Ніколайсталь (або Новософіївка) (226 німців), Фрізендорф (Сталіндорф) (або Чемеринськ) (32 німці), Херндорф (або Звезда) (194 німці), Ордшойкідс (254 німці), Розенфельд (187 німців), Катеринівка (або Ставровськ) (121 німець), Граденталь (або Водяная) (559 німців); у Верхньодніпровському районі Гінденбург (або Кудашевка) (467 німців), Айнїкгейт (240 німців), Мілорадовка (387 німців); по правому березі Дніпра (крайсгебіт Хортиця за часів окупації) Адельшейне (421 німець), Айнляге (1390 німців), Францфельд (630 німців), Хохфельд (608 німців), Кронсвальде (385 німців), Невендорф (1712 німці), Нойхорст (152 німці), Шонхорст (1035 німців), Блюменгарт (273 німців), Остервік (1328 німців), Розенгарт (526 німців), Шонеберг (385 німців), Кронсталь (461 німець)¹⁹. Хоча не можна твердити, що немає жодних даних, які б свідчили про втрати німців у цих селищах. Так, у Розенталі (П’ятихатківщина) на 1931 р. проживали 164 німці, а на 1933 р. їх було тільки 160, причому за цей час місцева влада репресувала тільки одного “фольксдойче”²⁰. Можна припустити, таким чином, що за 1932 – 1933 рр. у Розенталі померли 3 німці, хоча у графі “втрати від голоду 32/33” стоїть “0”.

По-друге, дані окупаційного періоду про голодні смерті на Дніпропетровщині здаються значно заниженими. На Хортичині нульова смертність за документами “фонду Розенберга” була у 13 селищах із 19 перерахованих²¹. Однак у збірнику документів державних архівів України “Німці в Україні: 20 – 30-ті рр.” наводиться відкритий лист “Центральній німецькій газеті” від селянина с. Морозове Хортицького району Йогана Завадського, перекладений 14 серпня 1933 р., де між іншим зазначено: “В нашому селищі раніше було 103 родини, а зараз лишилося тільки 18: інші повмирали, причому різали та поїдали дітей”²². Отже, маємо справу з відвертою нестачею інформації, яка пояснюється утаємничуванням реалій голодомору в СРСР, особливо у районах компактного проживання національних меншин (Степова Україна), якими могли цікавитися співвітчизники з-за кордону.

Все ж окупаційні джерела містять певну цікаву конкретну інформацію про голод серед німців Дніпропетровщини. Через велику кількість емпіричного матеріалу є сенс розглянути становище “фольксдойче” у 1933 р. в окремих адміністративних регіонах²³.

Отже, Синельниківщина: у самому Синельниковому із 570 німців (дані кінця 30-х років) померли 3, причому серед них не було дітей. Точно можна встановити відсоток померлих у Марієнталі Синельниківського району, де в 1933 р. мешкали 428 “фольксдойче” і де голодна смерть у тому ж році забрала 27 німців (12 чоловіків, 5 жінок, 10 дітей). У Ейгенфельді з 420 “фольксдойче” (так само дані на 1933 р.) загинуло 4.

Стосовно П’ятихатківщини можна зробити припущення про загальний низький рівень смертності: від 2 до 10 етнічних німців померло в 1932 – 33 рр. у таких колоніях, як Катериненхоф, Ленінталь, Ной-Анляге, Фельзенбах, Нойхортіца тощо. Однак у населеному пункті Нойхохштадт голодна смерть вразила 22 (12 чоловіків, 5 жінок, 5 дітей) з 368 німців (а ще перед цим двох представників німецької національності було депортовано у 1932 р.).

Досліджуючи згідно із джерелами “фонду Розенберга” втрати німців Хортищини від голоду 1933 р., слід з одного боку пам’ятати про неповність цієї статистики, про що зазначалося вище, а з іншого оперувати наступними архівними даними: 2 німецькі дитини померло в Хортиці, 1 дитина і 2 дорослих чоловіки в Ніколайфельді, 1 жінка в Нойенбурзі, 1 дитина у Розенбаху (населення села на 100% складалося з німців), 1 чоловік та 3 дитини в Бурвальде, 6 чоловіків, 2 жінки та 3 дитини в Нідер-Хортиці. Отже, за далеко неповними даними рівень смертності у німецьких колоніях Дніпропетровщини та Запоріжжя мав нижньою межею мінімум 3%, а верхня межа могла далеко перевищувати 50% (як у Морозовому Хортицького району).

Що стосується Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, то там на початок 1930-х років німці становили 3,7% населення краю²⁴. Це означає, що 52,3% німців УСРР мешкали у цих областях, насамперед у Одеській та Миколаївській. На території Одещини “фольксдойче” складала порівняно з рештою областей найбільший відсоток серед усього населення – 15,2% (1930)²⁵. Специфіка цієї області, як і Миколаївської та Херсонської, полягала у величезних відкритих степових територіях та в самому характері німецьких поселень. Степ не дозволяв ні таємно займатися вирощуванням їжі, полюванням та рибальством, ні переховуватися від “ударних” команд, які реквізували харчі. Тим часом майже всі німецькі колонії Одещини були в етнічному плані суто німецькими, навіть за назвами. У Альт-Растатті на 1696 німців було лише 3 українські родини, а в населеному пункті Рорбах на 2480 осіб німецького населення припадало тільки 8 українських та 4 циганські сім’ї (дані на кінець 30-х рр.). Це означало, що в боротьбі за виживання під час голодомору німці могли покладатися лише на власні сили.

Відмінною рисою німецьких колоній Одещини був окрім національної однорідності також їхній великий розмір – “фольксдойче” селилися колоніями по декілька тисяч чоловік у кожній. За документальними свідченнями 1941 – 1943 рр. на Одещині проживало від 50 до 60 тис. німців²⁶. Однак статистику щодо смертності від голоду (ясна річ, відносну і, скоріш за все, неповну через брак даних) мають селища з загальним населенням 40 – 45 тис. німецьких поселенців. На ці 40 – 45 тис. мешканців згідно з даними “фонду Розенберга” припадає близько 1000 померлих від голоду²⁷, тобто 2 – 3 %.

Смертність у німецьких селах Одеської обл. була помітно вищою порівняно з Волинню та центром України. Про це свідчить нацистська документація. Так, у селищі Шульц, де в 1941 р. мешкало 1674 “фольксдойче”, а в 1914 р. їх нараховувалось 1821 чол., у 1932/33 рр. загинуло 273 німці, окрім того 335 осіб було в 30-х рр. репресовано²⁸. Отже, відсоток смертності перевищував тут 10%. У селищі Йоганнсталь з числом мешканців 1190 від голоду загинуло 78 осіб (смертність – близько 7%)²⁹. У колонії Рорбах кількість німецького населення після 1933 р. зменшилася на 74 особи, а в колонії Вормз – на 40³⁰. Німецьке село на Одещині Мюнхен втратило 87 чол. внаслідок голодомору, а 30 німців загинули у поселенні Кассель³¹.

Усього німецькі джерела окупаційного періоду лише по декількох колоніях згадують про сотні німців, котрі загинули голодною смертю на Одещині (не враховуючи депортацій)³². В Одеській же області в 30-х роках взагалі нараховувалось 45 суто німецьких поселень, вже не кажучи про мішані. На жаль, немає цифр про втрати від голоду у таких німецьких колоніях Одещини, як Ной-Данциг (380 німців населення), Грюнфельд (270 німців), Фріденхейм (240 німців), Ватерлоо (1400 німці), Ной-Растатт (532 німці), Альт-Растатт (1696 німців), Хоффнунгсталь (2017 німців), Глюксталь (2250 німців) та ще 28 селищах³³.

Отже, відсоток смертності серед етнічних німців Одещини коливається від 2% до 10% і можна назвати мінімальну цифру їхніх смертельних втрат, точно відомих за окупаційними джерелами – 1000 “фольксдойче”.

Німці Миколаївщини та Херсонщини жорстоко постраждали від голодоморів як 1921/22, так і 1932/33 рр. У німецькій колонії на Миколаївщині Кронау, яка існувала ще до 1911 р. і в якій на 1941 р. проживало 1120 “фольксдойче”, у 1921/22 рр. померло 426 німців, а в 1932/33 – 12 німців³⁴. У сусідньому Орлові на початку 20-х голодною смертю загинули 229 німців³⁵.

Можливо, кількість загиблих від голоду 1933 р. у Кронау перевищувала аналогічний показник 1921/22 рр. Проте радянська влада робила все, щоб приховати події 1933 р. і не робила великої таємниці з повоєнного голоду періоду “військового комунізму”.

Голодомор серед німців Миколаївщини можна проаналізувати на прикладі міста Первомайська. Там у 1933 р. померли 20 німців усіх вікових категорій³⁶. Особливого лиха зазнала сім’я Еберле, котра втратила п’ять представників свого роду, насамперед найстаршого та наймолодшого покоління³⁷. А от за 22 км від Первомайська голод не призвів до таких численних втрат: у селі Ольшанка з численним німецьким населенням загинула лише одна особа³⁸.

Доступні нам дані про смертність від голоду серед німців Миколаївщини свідчать, що у великій німецькій колонії Кронау (1356 “фольксдойче” на 1941 р.) у 1932 – 33 рр. померли 12 німців. Жорстоким був голод серед німецьких поселенців Вознесенщини: у колонії Фельзенбург № 1 загинуло 77 німців, а в колонії Фельзенбург № 2 – 27. У першому випадку співвідношення чоловіків: жінок: дітей було як 32:19:26, а в другому – 13:3:8. Район міста Велика Олександрівка

зазнав менших втрат: у старовинному (з 1896 р.) німецькому поселенні Марієнбург голодною смертю загинули 19 “фольксдойче”, у Штейнфельді – 7 і в Ной-Шьонзеє – 13 представників місцевого німецького населення³⁹.

Статистикою про голодомор серед німців виявилися обділеними такі міста і селища Миколаївщини, як власне Миколаїв (900 німців на 1941 р.), Фюрстенталь, Фріденсфельд, Альтонау і ще 26 німецьких колоній навколо Кронау із загальним населенням 11313 німців, а також наступні населені пункти Вознесенщини: Шьонхофф, Фельзенбург №3 та Новобужжя: Ной-Карльсрує (або Делокурівка)⁴⁰.

Втім, якщо взяти до уваги селища та міста Миколаївщини, щодо яких є дані про смертність, то відповідно до цих даних від голоду померло близько 150 “фольксдойче”, тобто середній відсоток смертності серед німців Миколаївської обл., очевидно, складав щонайменше 3%, адже на 1941 р. у цих поселеннях жило близько 5700 німців.

Для повної картини смертності серед німецьких колоністів Півдня України слід навести узагальнену статистику по голоду 1932 – 1933 рр. серед німців Херсонщини⁴¹. Тут дані з “фонду Розенберга” є дуже фрагментарними. Йдеться про такі міста й села Херсонщини, як сам Херсон (220 німців на 22. 06. 1941 р.), Ландау (450 німців), Йоханністаль (98 німців), Байшпіль (1928 німців), Берислав (50 німців), Альт-Шведендорф – інша назва с. Старошведське (490 німців), Фріденхейм (180 німців на 1933 р.), Клостердорф (537 німців на 1933 р.), Ной-Клостердорф (299 німців на 22.06.1941 р.), Мюльхаузендорф (647 німців), Шлангендорф (508 німців на 1928 р.), Грюнфельд (25 німців на 1933 р.), Хоффенталь (452 німці на 22.06.1941 р.), Цюріхталь (342 німці), Снігірьовка (20 німців), Хагендорф (242 німці на 1942 р.).

Джерела окупаційного періоду містять лише інформацію про загиблих у 1932 – 1933 рр. німців у Клостердорфі (8 осіб), Ной-Клостердорфі (1 особа), Мюльхаузендорфі (5 осіб), Шлангендорфі (17 осіб), Грюнфельді (1 особа). З іншого боку, у Фріденхеймі та Хоффенталі не виявлено жодного випадку смерті від голоду. Що стосується такого великого населеного пункту, як Снігірьовка, то свідчень про смертність від голоду етнічних німців ці документи не містять, натомість вказують про голодну смерть 170 українців.

13 березня 1933 р. вийшло секретне розпорядження ЦК КП(б)У “Про вживання заходів щодо ліквідації голодування в с. Старошведському Бериславського району Херсонської округи” (Старошведське вище зазначене під німецькою назвою Альт-Шведендорф, це німецьке поселення існувало ще з 1804 р.), де зокрема постановлялося: “...Прийняти заходи для запобігання проникнення відомостей про випадки голодування у с. Старошведському за кордон”⁴².

Таким чином, бачимо величезні негативні наслідки голодомору 1932 – 1933 рр. серед населення України, в тому числі й у середовищі німецької національної меншини. Голод фактично зламав будь-який опір соціально-економічному та культурно-національному тиску сталінського керівництва на німців УСРР. Наслідками його стали величезні демографічні втрати як серед українського населення, так і серед етнічних німців, а також деформація їх економічного життя і навіть соціально-психологічної поведінки. Зокрема, в окупаційних звітах про німецькі колонії зазначається про те, що “фольксдойче” ніде не співали пісень і не приймали участі в театральній самодіяльності⁴³.

Отже, етнічні німці Півдня України, втративши усі національно-адміністративні важелі (ліквідація німецьких національних районів в УСРР) на початку 30-х рр. і позбавившись господарчої бази внаслідок колективізації та “розкуркулення” 1929 – 1932 рр., зазнали катастрофічного удару від голоду 1933 р. Перспективою дослідження даної теми відтак є підрахунок точної частки етнічних німців серед сотень тисяч загальних жертв голодомору 1932 – 1933 рр. на Півдні України з урахуванням усієї бази матеріалів Міністерства східних окупованих територій, частина з яких міститься за кордоном. Однак уже зараз на основі фрагментів інформації “фонду Розенберга”, які знаходяться у ЦДАВОВУ, можна зробити певні кількісні узагальнення щодо втрат етнічних німців від голоду 1932 – 1933 рр. в південних областях України: Миколаївщина та Херсонщина: до 1000 німців; Одещина: понад 1000 німців; Дніпропетровщина: понад 2000 німців.

Якщо прийняти за сталий показник смертності від голоду серед німців України 4 – 5 %, то загалом це становить незначний відсоток від 5 млн. (за Р. Конквестом)⁴⁴, 7125850 чол.

(за П. Василевським)⁴⁵ чи 9 млн. (за даними міжнародної наукової конференції, присвяченої голоду, та комісії з розслідування геноциду 1933 р.)⁴⁶. Однак за цими цифрами – доля тисяч німецьких родин, котрі опинилися у фокусі переслідування і терору одного з найпотужніших тоталітарних режимів ХХ ст., наслідком чого стали їхні трагічні втрати.

¹ Марочко В. Хунгер – значить голод // Віче. – 1993. – № 8. – С. 136 – 146.

² Buchweiler, Meir. Volksdeutsche in der Ukraine am Vorabend und Beginn des Zweiten Weltkriegs – ein Fall doppelter Loyalität? – 1. Aufl. – Gerlingen: Bleicher, 1984. – 499 S.

³ Walth, Richard H. Strandgut der Weltgeschichte: die Russlanddeutschen zwischen Stalin und Hitler. – Essen: Klartext, 1994. – 491 S.

⁴ Fleischhauer, Ingeborg. Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion – Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983. – 258 S.

⁵ Buchweiler, Meir. Volksdeutsche in der Ukraine am Vorabend und Beginn des Zweiten Weltkriegs – ein Fall doppelter Loyalität? – 1. Aufl. – S. 325.

⁶ Fleischhauer, Ingeborg. Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion. – S. 33; Walth, Richard H. Strandgut der Weltgeschichte: die Russlanddeutschen zwischen Stalin und Hitler. – S. 70.

⁷ Buchweiler, Meir. Volksdeutsche in der Ukraine am Vorabend und Beginn des Zweiten Weltkriegs – ein Fall doppelter Loyalität? – 1. Aufl. – S. 325 – 326.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 3676 с. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 30 – 31; Там само. – Спр. 18. – Арк. 5; Там само. – Спр. 28. – Арк. 29; Там само. – Спр. 34. – Арк. 65 тощо.

⁹ Walth, Richard H. Strandgut der Weltgeschichte: die Russlanddeutschen zwischen Stalin und Hitler. – 491 S.

¹⁰ Німці в Україні: 20 – 30-ті рр. ХХ ст. / Упорядники Л.В.Яковлева, С.П.Пишко, Б.В.Чирко. – К., 1994. – С. 8.

¹¹ Там само. – С. 9.

¹² ЦДАВОВУ. – Ф. 3676с. – Оп. 4. – Спр. 48. – Арк. 56.

¹³ Там само. – Арк. 29 – 31.

¹⁴ Там само. – Арк. 23 .

¹⁵ Енциклопедія українознавства. – Загальна частина / Під ред. В.Кубійовича. – Т. 1. – К., 1994. – С. 164.

¹⁶ ЦДАВОВУ. – Ф. 3676с. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 135.

¹⁷ Там само. – Спр. 10, 16, 27, 48, 49.

¹⁸ ЦДАВОВУ. – Ф. 3676с. – Оп. 4. – Спр. 10, 16, 27, 48, 49.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – Спр. 16. – Арк. 18.

²¹ ЦДАВОВУ. – Ф. 3676 с. – Оп. 4. – Спр. 49. – Арк. 56.

²² Німці в Україні: 20 – 30-ті рр. ХХ ст. – С. 171.

²³ ЦДАВОВУ. – Ф. 3676с. – Оп. 4. – Спр. 10, 16, 27, 48, 49.

²⁴ Енциклопедія українознавства. – С. 164.

²⁵ Там само. – С.162.

²⁶ ЦДАВОВУ. – Ф. 3676с. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 27, 29 – 31, 116.

²⁷ Там само. – Арк. 27 – 31.

²⁸ Там само. – Арк. 27.

²⁹ Там само. – Арк. 28.

³⁰ Там само. – Арк. 29.

³¹ Там само. – Арк. 29 – 31.

³² Там само. – Арк. 29 – 30.

³³ ЦДАВОВУ. – Ф. 3676 с. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 27 – 31.

³⁴ Там само. – Арк. 97.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само. – Оп. 4. – Спр. 31. – Арк. 106.

³⁷ Там само. – Арк. 92.

³⁸ Там само. – Арк. 98.

³⁹ ЦДАВОВУ. – Ф. 3676с. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 23, 97, 145; спр. 12, 19, 20, 21, 48, 93.

⁴⁰ Там само. – Спр. 12, 19, 20, 21, 48, 93.

⁴¹ Там само. – Спр. 4. – Арк. 23; спр. 26, 90.

⁴² Німці в Україні: 20 – 30-ті рр. ХХ ст. – С. 170.

⁴³ ЦДАВОВУ. – Ф. 3676с. – Оп. 4. – Спр.28. – Арк. 27 (зв.); Там само. – Спр. 93. – Арк. 3 (зв.).

⁴⁴ Конквест Р. Жнива скорботи. – К., 1993. – С. 337.

⁴⁵ Король В.Ю. Історія України. – К., 1999. – С. 11.

⁴⁶ Там само.